

ΣΩΜΑΤΙΚΟΣ, ΨΥΧΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

**- ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΑΡΚΟΣ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ -
ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟΝ ΠΑΥΛΟΝ
ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΙΩΑΝΝΗΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΝ**

ΣΕΒΑΣΜΙΩΤΑΤΟΥ ΜΗΤΡΟΠΟΛΙΤΟΥ
ΧΑΛΕΠΙΟΥ, ΒΕΡΟΙΑΣ ΚΑΙ ΑΛΕΧΑΝΔΡΕΤΤΑΣ
Κ.Κ. ΠΑΥΛΟΥ ΥΑΖΙΓΙ

GREEK ORTHODOX ARCHDIOCESE OF ALEPPO, ALEXANDRETTA AND DEPENDENCIES

PO. BOX : 6976 ALEPPO – SYRIA

PHONE : ++ 963 21 4660670 - FAX : ++ 963 21 4660671

WEB: WWW.ALEPPORTHODOX.ORG -E-MAIL : ARCH@ALEPPORTHODOX.ORG

CAMBRIDGE 2002

ΣΩΜΑΤΙΚΟΣ, ΨΥΧΙΚΟΣ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

- ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΑΡΚΟΣ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ - ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΑΠΟΣΤΟΛΟΝ ΠΑΥΛΟΝ ΚΑΙ ΤΟΝ ΑΓΙΟΝ ΙΩΑΝΝΗΝ ΧΡΥΣΟΣΤΟΜΟΝ

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

A - ΣΩΜΑ ΚΑΙ ΨΥΧΗ, ΠΟΛΕΜΟΣ ΣΑΡΚΟΣ ΚΑΙ ΠΝΕΥΜΑΤΟΣ

Είναι δυνατόν ο άνθρωπος να ωφεληθεί από τις συνέπειες της πτώσεως ή μάλλον από τα ίδια τα θεραπευτικά μέτρα, και μάλιστα κι απ' αυτή ακόμη την ύπαρξη και παρουσία του διαβόλου. Η κατάσταση του κακού και της αμαρτίας και η βασιλεία του διαβόλου δεν αποτελούν άσκηση βίας που καταναγκάζει στη διάπραξη της αμαρτίας. Η νέα αυτή κατάσταση αποτελεί κλίμα ευνοϊκό για την ευδοκίμηση της αμαρτίας, μόνον όταν χωρίζεται από τη σοφία και τη φιλανθρωπία του Θεού. Το αξιοθαύμαστο στο διδάσκαλο της ελευθερίας Χρυσόστομο είναι ότι τεκμηριώνει όχι μόνο την προπρωτική απόλυτη ελευθερία του ανθρώπου έναντι οποιασδήποτε βίας, αλλά και τη μεταπτωτική ελευθερία του που τον οδηγεί προς την τελείωσή του.

Κατ' αρχήν το σώμα κατά το Χρυσόστομο μετά την πτώση δεν είναι ποτέ αίτιο της αμαρτίας. Οι εκφράσεις του Παύλου που το περιγράφουν ως σώμα της αμαρτίας, ή του θανάτου, κλπ. παρερμηνεύονται σαν αιτιάσεις κατά του σώματος, μόνον όταν απογυμνώνονται από την εσχατολογική τους προϋπόθεση¹. Όταν, για παράδειγμα, ο Χρυσόστομος ερμηνεύει το χωρίο του Παύλου «Μη ουν βασιλευέτω η αμαρτία εν τω θνητώ υμών σώματι...»² εξηγεί ότι ο απόστολος δεν κατακρίνει το «θνητόν σώμα» σαν αίτιο της αμαρτίας, αλλά παρηγορεί. Επειδή δηλαδή η νίκη κατά της αμαρτίας

είναι δύσκολη και απαιτεί αγώνα και πολλή φιλοσοφία³, ο Παύλος αναφέρει εδώ το «θνητόν» με τη χρονική κι εσχατολογική έννοια, θέλοντας να πει «αυτή η θνητότης που σαν κατάσταση έχει τέλος», κάτι που παρηγορεί τον άνθρωπο για τους κόπους του, ενθαρρύνει τη σπουδή του, και καθιστά ευκολότερη τη νίκη⁴. Η αμαρτία βασιλεύει όχι δια του θνητού σώματος αλλά δια της ραθυμίας. Αυτό ακριβώς το νόημα έχει η εν συνεχεία φράση του Παύλου «εις το υπακούειν αυτή εν ταις επιθυμίαις αυτού», μετά την οποία δείχνει σαφέστατα ότι «το σώμα μέσον (εστί) κακίας και αρετής καθάπερ και τα όπλα»⁵. Του οφθαλμού λ.χ. έργο είναι το οράν, το κακώς όμως ή καλώς οράν είναι έργο της προαιρέσεως. Όταν επίσης ο Παύλος καλεί στο «συσταυρούσθαι τω Χριστώ εν τω βαπτίσματι», «ίνα καταργηθή το σώμα της αμαρτίας», ο Χρυσόστομος εξηγεί, ότι λέγοντας ο απόστολος «σώμα» δεν εννοεί το ανθρώπινο σώμα αλλά το σύνολο της πονηρίας, όπως και όταν λέει πάλι το σύνολο της κακίας «παλαιόν άνθρωπον». Μ' αυτή τη σημασία επίσης λέγεται και η προτροπή του Παύλου να νεκρώνονται για τον κόσμο τα μέλη του σώματος⁶.

Το σώμα λέγεται από τον Παύλο και «σώμα του θανάτου» επειδή το κατέσχε ο θάνατος κι όχι επειδή αυτό προξένησε το θάνατο· όπως ακριβώς κι ένας αιχμάλωτος λέγεται ότι ανήκει στους βαρβάρους, όχι διότι προέρχεται απ' αυτούς και είναι βάρβαρος, αλλά διότι είναι στην κατοχή τους⁷. Ερμηνεύοντας επίσης ο Χρυσόστομος τη διαφυγή του Παύλου από το σώμα (έκδυσιν, εκδύσασθαι) στο Β' Κορ. 5, 4, εξηγεί ότι δεν εννοεί σαν «κακόν» το σώμα, ούτε εννοεί απλώς το σώμα, αλλ' εννοεί τη φθορά, και την αντιδιαστέλλει προς την αφθαρσία. Δεν στενάζουμε, λέγει, για το πώς θ' απαλλαγούμε από το σώμα «αλλά της φθοράς της εν αυτό σπεύδομεν ελευθερωθήναι»⁸. Ερμηνεύει εσχατολογικά πως ο Παύλος δεν αποβάλλει το σώμα, αλλά στενάζει εξαιτίας της φθοράς του σώματος· και ποθεί την ερχομένη ζωή, η οποία δεν θα καταπιεί το σώμα αλλά τη φθορά του («Ίνα καταποθή το φθαρτόν υπό της ζωής»). Ο Παύλος δηλαδή κατά το Χρυσόστομο νοσταλγεί την εσχατολογική μορφή του σώματος, πότε να το φορέσει άφθαρτο, και στενάζει εξαιτίας της παρούσης καταστάσεως που είναι αλλοίωση του αρχαίου κάλλους και αλλοτριώση από το θέλημα του Θεού, ο οποίος έπλασε τον άνθρωπο, όχι για να τον αφήσει να πεθάνει, αλλά «ίνα και αθάνατον εργάσθαι»⁹. Στο χωρίο του, «τα βρώματα τη κοιλία και η κοιλία τοις βρώμασιν· ο δε Θεός και ταύτην και ταύτα καταργήσει»¹⁰ ο Παύλος δεν

κατακρίνει το σώμα αλλά προφητεύει σχετικά με την εσχατολογική κατάσταση, κατά την οποία ούτε εσθίουں ούτε πίνουں. Εκείνο που κατακρίνεται εδώ είναι η υπέρμετρος ασωτία της ψυχής. Άλλωστε, επιπαρατηρεί ο Χρυσόστομος, ο απόστολος συνεχίζει λέγοντας· «το δε σώμα ου τη πορνεία αλλά τω Κυρίω»¹¹. Εξάλλου στο Ρωμ. 7, 5, λέγει ο Χρυσόστομος, ο Παύλος «δείκνυσιν ετέρωθεν ούσαν την αρχήν της πονηρίας, από των ενεργούντων λογισμών, ουκ από των ενεργουμένων μελών»¹². Γίνεται σαφές, ότι ο Χρυσόστομος με την εσχατολογική προοπτική του ανασκευάζει τις παρερμηνείες βασικών χωρίων του Παύλου.

Όσο δε αφορά στη σχέση ανάμεσα στο σώμα και την ψυχή, ο ι. πατήρ τη βλέπει παρομοιαστικώς σα σχέση «ηνιόχου» και «άρματος»¹³ ή ηνιοχουμένου, σχέση «νηός» και «κυβερνήτου»¹⁴, σχέση «δεσποίνης» και «δούλης»¹⁵, κλπ. Με τις εικόνες αυτές μεταθέτει την ευθύνη των πράξεων από το σώμα στην ψυχή. Έτσι αποδεικνύεται η ψυχή σπουδαιότερη από το σώμα και η σάρξ «καταδεεστέρα» της ψυχής. Αυτό δεν σημαίνει ότι τα δυο αντιμάχονται, ούτε ότι η σάρξ είναι πονηρή. Αντίθετα δείχνεται με τα παραδείγματα η αρμονία και η ευθύνη όπως στις περιπτώσεις «κιθάρας και κιθαριστού» ή «νηός» και κυβερνήτου». Συνεπώς δεν ωφελεί η φροντίδα του σώματος, όταν έχει παραμεληθεί η ψυχή. Σ' αυτή την ανατροπή της ιεραρχήσεως των αξιών αναφερόμενος ο Χρυσόστομος προσθέτει στην περίπτωση αυτή γίνεται όπως όταν καλοπερνάει η δούλη και η καλοπέρασή της δεν προσφέρει τίποτε απολύτως σε μια κυρία που πεθαίνει¹⁶. Μνημονεύει δε και τον Παύλο, ο οποίος την πολυτιμότητα και την αξία της ψυχής θέλει να δείξει, όταν, τιμωρώντας τον Κορίνθιο αιμομίκτη, παραδίδει το σώμα του «τω σατανά» σαν σε σκληρό παιδαγωγό, «εις όλεθρον της σαρκός»¹⁷, για να σώσει την ψυχή του. Σαν παραπλήσια περίπτωση μνημονεύει την περίπτωση του Ιώβ¹⁸. Αλλού πάλι διδάσκει ότι η ψυχή είναι εκείνη που θα σώσει το σώμα, διότι ό,τι έπαθε εκείνο, το έπαθε, επειδή αυτή αμάρτησε· αν αυτή ενεργήσει πάλι δικαίως, θ' απολαύσει τη δόξα και το σώμα¹⁹.

Ασφαλώς ο άνθρωπος είναι ον διφυές, μια ύπαρξη ενιαία και ψυχοσωματική, το δε σώμα δεν είναι παρά το όργανο της ψυχής που εκφράζει τις ενέργειές της, όργανο κατάλληλο σ' όλα του για ν' ανταποκρίνεται στις ενέργειες της φιλοσόφου ψυχής²⁰. Η απορία πώς το σώμα είναι τόσο ταιριαστό στην ψυχή και στις ανάγκες της,

αφού αυτό είναι που την τυφλώνει, έχει την απάντηση ότι εκείνο που τυφλώνει την ψυχή δεν είναι καθόλου το σώμα, αλλά η τρυφή. Η τρυφή είναι «πολέμιον» όχι μόνο στην ψυχή αλλά και στο τρεφόμενο σώμα, διότι κι αυτό μ' αυτή «ασθενέστερον αντί ισχυρού γίνεται»²¹.

Για το Χρυσόστομο ακατάληπτο είναι και η ουσία της ψυχής και αυτό το ότι αυτή υπάρχει διότι αν ακρωτηριάσουμε το σώμα κατά ένα μέλος, τα άλλα δεν πεθαίνουν· αυτή συνυπάρχει, χωρίς όμως να γνωρίζουμε πώς είναι²². «Επί του ανθρώπου ουσία τις εστιν ασώματος και αθάνατος πολλήν προς το σώμα την υπεροχήν κεκτημένη»²³. Η ψυχή των ζώων είναι στο αίμα τους, αλλά στον άνθρωπο συμβαίνει αλλιώς²⁴. Ασφαλώς γι' αυτόν δεν υπάρχει αμφισβήτηση για την αθανασία της ψυχής. Άλλωστε ούτε στην ειδωλολατρία ούτε στη φιλοσοφία αυτό αμφισβητείται. Βέβαια είναι αθάνατη όχι «φύσει» σαν αγέννητη και άναρχη, αλλά επειδή ο Θεός την «ενεφύσησε»²⁵ και τη θέλησε αθάνατη, θέλησε δηλαδή να ζούμε αιωνίως· είναι λοιπόν αθάνατη βουλήσει Θεού²⁶. Ο Θεός χάρισε στον άνθρωπο ψυχή αθάνατη, για ν' απολαύσει την αιώνια βασιλεία. «Τα άλογα μόνω τω παρόντι χρήσιμα βίω», σ' εμάς τους ανθρώπους όμως δόθηκε «ψυχή αθάνατος, ίνα τω βασιλεί παραστήκωμεν δια παντός εν τοις αιώσι τοις απεράντοις»²⁷.

Το κύριο πλεονέκτημα της ψυχής έναντι του σώματος είναι το ευκίνητο του χαρακτήρος της. Η ψυχική ευγένεια ή η νοσηρότης δεν ανήκουν στην ψυχή φύσει, ενώ η σωματική ομορφιά ανήκει στο σώμα φύσει και παραμένει αμετακίνητη, διότι τα της φύσεως είναι «ακίνητα και αμετάθετα». Στην ψυχή κάθε μεταβολή είναι εύκολη, διότι κάθε τι το ψυχικό ανήκει στην προαίρεση κι όχι στη φύση²⁸. Ηθικό επακόλουθο αυτών των αληθειών είναι ότι δεν υπάρχει καμιά αρρώστια της ψυχής αθεράπευτη· κάθε αρρώστια της έχει τα κατάλληλα φάρμακα²⁹. Για τους λόγους αυτούς ακριβώς φαίνεται στο Χρυσόστομο παράδοξο το ότι οι άνθρωποι φροντίζουν περισσότερο το σώμα και προσπαθούν να του αλλάξουν και την ομορφιά, πράγμα που είναι και αδύνατο, ενώ αδιαφορούν για την ευγένεια και το κάλλος της ψυχής, των οποίων η βελτίωση ανήκει στη δυνατότητά τους. Και γι' αυτό ο ι. πατήρ συνιστά αλλαγή φροντίδων και επικέντρωσή τους στην επιμέλεια της ψυχής³⁰.

Μιλάει για τροφή της ψυχής και λέγει πως ό,τι είναι για το σώμα ο άρτος, είναι για την ψυχή ο λόγος· κι όπως, όταν δούμε κάποιον να τρώει πέτρες, αμφιβάλουμε αν

είναι άνθρωπος, έτσι κι όταν αντί λόγου τρέφει την ψυχή του με αλογία, πρέπει να ξέρουμε ότι αυτός έχει χάσει και την ανθρώπινή του ιδιότητα. Αυτό το νόημα έχει και ο λόγος «Ουκ επ' άρτω μόνω ζήσεται άνθρωπος, αλλ' επί παντί ρήματι εκπορευομένω δια στόματος Θεού»³¹. Όπως στην τρέχουσα ζωή το ότι ένα σώμα ζει το συμπεραίνουμε από το ότι ενεργεί, έτσι διακρίνουμε και τη ζωή της ψυχής από τις ενέργειές της. Το να βαδίζει κανείς ή να πίνει ή να ορθοποδεί σε δυο μόνο πόδια δεν είναι ενέργεια της ανθρώπινης ψυχής, αλλά, κατά το Χρυσόστομο, «δείκνυσι μάλλον ότι θηρίον εστίν ανθρωπόμορφον»³², σαν τον άσπλαχνο πλούσιο του Λουκά, που μόνον έτρωγε, έπινε, και ετρύφα, χωρίς να κάνει κανένα από τα έργα της ψυχής. Όταν η ανθρώπινη ψυχή νεκρώνεται, οι ενέργειές της εκλείπουν, και αντιστρόφως η απουσία τους είναι ένδειξη της νεκρώσεως. Επίσης όταν ο διάβολος ορμάει και πλήττει την ψυχή, εκείνη, αν είναι νεκρή, δεν αισθάνεται τίποτε, ή ενώ σκυλεύει την περιουσία της, εκείνη μένει αδρανής. Όταν η ψυχή δεν τρέφεται, νεκρώνεται· δεν αποσυντίθεται όμως σε ιχώρα, τέφρα, και σκόνη όπως το σώμα, αλλ' «εις τα τούτων δυσωδέστερα, μέθην και θυμόν και πλεονεξίαν, εις άτοπους έρωτας και ακαίρους επιθυμίας». Ο Ιωσήφ λ.χ. είχε ψυχή ζώσα, ενώ η Αιγυπτία νεκρή. Ο Ιώβ και ο Παύλος έδειξαν με την πνευματική ενέργεια την ψυχή τους ζώσα. Αυτό εννοεί κι ο Παύλος με την έκφρασή του «Η δε σπαταλώσα (χήρα) ζώσα τέθηκε»³³. Γενικώς ο Χρυσόστομος αποσκοπεί μ' αυτά να διασαφηνίσει ότι η βιολογική ζωή του σώματος δεν αποτελεί γνώρισμα του ανθρώπου, ούτε μ' αυτή διακρίνεται από τα λοιπά ζώα. Ειδοποιόν γνώρισμά του είναι η πνευματική ενέργεια, όπως προαναφέραμε στο «κατ' εικόνα και καθ' ομοίωσιν»³⁴. Η της χριστιανικής ηθικής εσχατολογική κατά τον ι. πατέρα θεώρηση του ανθρώπου κάνει διάκριση μεταξύ βιολογικής ζωής και ζωής του ανθρώπου. Η βιολογική ζωή δεν περιέχει τη ζωή του ανθρώπου, η δεύτερη όμως και περιέχει την πρώτη και προσθέτει το πνεύμα, τη ζώσα ψυχή, την εργασία της αρετής. Ο ζων άνθρωπος προσδιορίζεται όχι από το αν αναπνέει ή βλέπει τον ήλιο, αλλ' από το αν κάνει κάτι το αγαθό, αν έχει φροντίδα για τα πράγματα της αληθινής ζωής, της μελλούσης και πραγματικής. «Βιώναι» δεν σημαίνει και «ζην», όταν πρόκειται για τον άνθρωπο, και ζωή δεν είναι η ύπαρξη, ούτε θάνατος η ανυπαρξία³⁵. Ζωή κατά το Χρυσόστομο, είναι η εργασία της αρετής, η φροντίδα της όντως ζωής, η ύπαρξη ζώσης ψυχής. Όπως είναι άνωφελo να περιβάλλουμε με «ευανθές ιμάτιον» ένα νεκρό

σώμα, έτσι ανωφελές είναι κι ένα «ευανθές σώμα» που περιβάλλει μια νεκρή ψυχή. Εσχατολογικώς υπάρχει θάνατος του σώματος και θάνατος της ψυχής. Επικίνδυνος είναι ο θάνατος της ψυχής, ενώ ο του σώματος είναι και ωφέλιμος, αφού προάγει στην ηθική τελείωση και οδηγεί στον αρχικό προορισμό. Ο σωματικός θάνατος επέρχεται φύσει και όχι προαιρέσει, γι' αυτό και «ταχέως λυθήσεται». Αντιθέτως ο ψυχικός θάνατος επέρχεται προαιρέσει και αποτελεί έγκλημα, δηλαδή αμαρτία, γι' αυτό και «λύσιν ουδεμίαν» έχει³⁶. Χαρακτηριστικότερα ο Παύλος διδάσκει ότι είναι πολύ ανώτερο το ν' ανιστά κανείς μια νεκρή ψυχή από το ν' ανιστά νεκρούς.

Εκείνος όμως που θέλει να τρέφει την ψυχή του και, να ζει με ευσέβεια, διώκεται, αν όχι από την αμαρτία που βασιλεύει στον κόσμο, οπωσδήποτε από τον ίδιο το σατανά ή κι από τα πάθη, καθώς λέγει κι ο Παύλος, ότι «η σάρξ επιθυμεί κατά του πνεύματος»³⁷. Η επιτέλεση επίσης αυτής της αποφάσεως χρειάζεται «πολύ το φιλοσοφείν, και το πράγμα ουκ έχει άνεσιν»· γι' αυτό πάλι ο Παύλος λέγει· «Υποπιάζω μου το σώμα και δουλαγωγώ», υπαινισσόμενος τη βία και τον πολύ κόπο που πρέπει να υποστούν όσοι θέλουν να καταστήσουν το σώμα υπάκουο³⁸. Κι αλλού πάλι ο ίδιος λέγει· «Ει και ο έξω ημών άνθρωπος διαφθείρεται, αλλ' ο έσωθεν ανακαινύεται ημέρα η ημέρα»³⁹.

Ορισμένοι επιτίθενται στο χωρίο του Παύλου Γαλ. 5, 17 υποστηρίζοντας ότι διαιρεί τον άνθρωπο σε δύο αντίθετες ουσίες κι εμφανίζει την ψυχή να βρίσκεται σε πόλεμο με τη σάρκα. Αυτό όμως κατά το Χρυσόστομο δεν συμβαίνει, διότι, παρατηρεί, ο Παύλος «σάρκα ενταύθα ου το σώμα καλεί», εφόσον το σώμα δεν είναι από τα «κινούντα» αλλ' από τα «κινούμενα», ούτε από τα «ενεργούντα» αλλ' από τα «ενεργούμενα»⁴⁰. Ερμηνεύοντας δε και το «υποπιάζω μου το σώμα και δουλαγωγώ», παρατηρεί ότι δεν λέγει «αναιρώ» ούτε «κολάζω»· «ου γαρ εχθρά η σάρξ»⁴¹.

«Σάρξ» στη Γραφή δεν είναι μόνο το σώμα. Εδώ μάλιστα ο Χρυσόστομος υπογραμμίζει· «Σάρκα καλεί ου την του σώματος φύσιν μόνον αλλά και την πονηράν προαίρεσιν». Κι αλλού ο Παύλος λέγει· «Υμείς ουκ εστέ εν σαρκί αλλ' εν πνεύματι»· και πάλι· «Οι εν σαρκί όντες Θεώ αρέσαι ου δύνανται». Δεν εννοεί, εξηγεί ο Χρυσόστομος, ότι πρέπει κανείς να θανατώσει τη σάρκα του, διότι κι ο ίδιος φορούσε σάρκα. «Σάρκα» κατά την ερμηνεία του εννοεί στο σχετικό χωρίο του ο Παύλος «τον γεώδη λογισμόν», τον ράθυμο και παραμελημένο. Ο τέτοιος λογισμός δεν είναι ψεγάδι του

σώματος, αλλ' έγκλημα της ραθύμου ψυχής. Διότι λέγει ο απόστολος· «Φανερά δε εστι τα έργα της σαρκός... πορνεία, μοιχεία, ...έχθρα, έρεις, ζήλοι, θυμοί...»⁴². Κι αν εδώ απέδιδε κανείς στο σώμα λ.χ. την πορνεία, δεν θα μπορούσε ν' αποδώσει σ' αυτό και την έχθρα, τους θυμούς, κλπ. Γίνεται λοιπόν σαφές ότι ο Παύλος, λέγοντας «σάρκα», εννοεί το σαρκικό φρόνημα και όχι το σώμα. Οι λέξεις «σάρξ», «σώμα», και «ψυχή» στη Γραφή δεν έχουν πάντοτε την ίδια σημασία. Για παράδειγμα, «σάρξ Χριστού», δηλαδή σώμα του, είναι η Εκκλησία. Συνεπώς ο προσδιορισμός του σαρκικού φρονήματος με τον όρο «σάρξ» δεν αποτελεί μομφή κατά του σώματος⁴³. Ο Χρυσόστομος φθάνει να εννοεί εδώ σαν «πνεύμα» όχι τη ζώσα ψυχή, το πνευματικό στοιχείο του ανθρώπου, αλλά το «άγιον Πνεύμα», χωρίς φυσικά ν' αρνείται και το ρόλο της ψυχής. Επομένως ο πόλεμος σαρκός και Πνεύματος εννοείται σαν πόλεμος μεταξύ σαρκικού φρονήματος, που εντοπίζεται στις κακές επιθυμίες και τη θνητότητα, και αγίου Πνεύματος που είναι το ζωοποιόν. Δεν είναι λοιπόν οντολογικός πόλεμος σώματος και ψυχής, αλλά ηθικός θανάτου και ζωής. Ή όπως το διατυπώνει ο ι. πατήρ· «Τις εστιν η έχθρα; η της ψυχής προς το σώμα, η της κακίας προς την αρετήν». Πρόκειται δηλαδή για πόλεμο ζώσης ή νεκρής ψυχής⁴⁴.

B - ΣΑΡΚΙΚΟΣ, ΨΥΧΙΚΟΣ, ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΟΣ ΑΝΘΡΩΠΟΣ

Όπως λοιπόν «σάρξ» εδώ σημαίνει «φρόνημα» της σαρκός, έτσι και «σαρκικός άνθρωπος» λέγεται εκείνος που ζει με το «φρόνημα της σαρκός», τρυφή, σπατάλη, πλεονεξία και κάθε αμαρτία⁴⁵. Είναι εκείνος που περιορίζεται στην περιοχή των σαρκικών απολαύσεων, «ο τοις παρούσι προσηλωμένος και [τον κόσμον] τούτου διαπαντός ων και της του Πνεύματος ενεργείας εκτός τυγχάνων». Αυτός, αφαιρώντας τον «νουν» και την «αρχήν» της ψυχής, «της σαρκός όλος γίνεται»⁴⁶ και βλέπει τα πράγματα μόνο με τους σωματικούς οφθαλμούς, με τους οποίους «ουδείς αν τα εν τοις ουρανοίς καταμάθαι». Κατά παρόμοιο τρόπο «ψυχικός άνθρωπος» είναι κι εκείνος ο οποίος «δια της διανοίας μόνης δοκιμάζει»⁴⁷. Όπως, τονίζει, οι σωματικοί οφθαλμοί και η λογική δεν μπορούν να γνωρίζουν τα του ουρανού, αφού ούτε και τα της γης γνωρίζουν όλα ορθώς, έτσι και αν τα του ανθρώπου εξετάζονται με τη λογική και τη διάνοια μόνο, θα επακολουθήσουν πολλές μωρίες και πολύς περιγελος⁴⁸, διότι «ουκ

αρκεί ούτε σώμα ούτε ψυχή καθ' εαυτήν μη της άνωθεν ροπής απολαύσασα». Χωρίς αυτή την «άνωθεν ροπήν», την από Θεού παρακίνηση και ενίσχυση, ο άνθρωπος όχι μόνο δεν βλέπει σωστά, αλλά και φρονεί τα αντίθετα. Αυτό δεν οφείλεται στη φύση του βλεπομένου πράγματος, αλλά στην αδυναμία του ανθρώπου εκείνου, ο οποίος «ουκ οίδεν ότι πνευματικώς ανακρίνεται», δηλαδή ότι του χρειάζεται πίστη⁴⁹.

Δεν επαρκεί λοιπόν για την αποτέλεση του ανθρώπου η ψυχή και το σώμα, αλλ' εκείνο που τον αποδεικνύει άνθρωπο είναι η πνευματικότητά του⁵⁰, όπως φαίνεται κι από το ότι κανέναν δεν αγαπούμε ούτε μισούμε, επειδή είναι άνθρωπος, αλλ' επειδή είναι τέτοιος ή τέτοιος άνθρωπος⁵¹, δηλαδή καλός ή κακός.

Ο «πνευματικός άνθρωπος» αξιοποιεί όλες τις διαστάσεις του ανθρώπου· είναι η νέα κτίση, εκείνη την οποία ήθελε ο Θεός εξαρχής, όταν έκανε την πρώτη κίνηση, την κτίση της ύλης, και ανέθεσε στον άνθρωπο την αποπνευμάτωσή της, ή μάλλον τη χριστοποίηση κατ' εικόνα Θεού (Χριστού)⁵². Είναι ο άνθρωπος εκείνος που με την πάροδο του χρόνου και της ηλικίας του δεν γηράσκει, αλλ' ανακαινίζεται κι ανανεώνεται, καθόσον αποκτάει περισσότερη επίγνωση και αξιώνεται ανωτέρων εμπειριών και γίνεται όλο και περισσότερο ακμαίος, όλο και ισχυρότερος. Αυτός γεννάται για να ζει, γι' αυτόν δεν ισχύει ο φυσικός νόμος ότι η γέννηση είναι το πρώτο προς το θάνατο βήμα. Η φύση του σώματος του πνευματικού ανθρώπου δεν μεταβάλλεται, αλλά το σώμα γίνεται πνευματικό σώμα, δηλαδή καθαρίζεται από το σαρκικό φρόνημα. Ο ι. πατήρ συνοψίζει το όλο σκεπτικό του χρησιμοποιώντας το χωρίο του Παύλου «Υμείς ουκ εστέ εν σαρκί αλλά εν πνεύματι». Όπως εξηγεί, δεν «μεταβάλλεται» η φύση του σώματος, αλλά «πτερούται», δηλαδή αποπνευματώνεται. Συμβαίνει στην περίπτωση αυτή ό,τι συμβαίνει και με το σίδηρο, ο οποίος, όταν πυρακτώνεται στη φωτιά, γίνεται σα φωτιά, ενώ παραμένει στη φύση του⁵³. Ο πνευματικός δηλαδή άνθρωπος μετά την «πτέρωσίν» του αυτήν γίνεται σαν «άγγελος», που περιφέρεται μεν κάτω στη γη φαινομενικώς, αλλά ως προς το φρόνημα έχει ανεβεί στον ουρανό⁵⁴. Όπως δε το σώμα του πνευματικού ανθρώπου ηνιοχείται από την ψυχή του, έτσι και η ψυχή του ηνιοχείται από το Πνεύμα. Λέγει σχετικώς ο Χρυσόστομος πολύ χαρακτηριστικά, ότι ο υπηρέτης του Πνεύματος που άγεται και περιάγεται απ' αυτό, δεν μπορεί να είναι κύριος της γνώμης του, διότι την έχει εξαρτήσει παντού από την εξουσία του Πνεύματος. Η καθοδήγηση όμως του

ανθρώπου από το άγιο Πνεύμα προϋποθέτει άσκηση, βίο καθάρο, υπέρβαση του σαρκικού φρονήματος. Κι αυτό ο Χρυσόστομος το θεμελιώνει μ' εκείνο που λέγει ο Θεός στο Νώε· «Ου μη καταμείνη το Πνεύμά μου εν τοις ανθρώποις τούτοις δια το είναι αυτούς σάρκας»⁵⁵.

Ο πνευματικός άνθρωπος δεν απορρίπτει τη σάρκα, αλλά την καθαρίζει δια της χάριτος, είναι ο κατ' εικόνα και ομοίωση Θεού άνθρωπος που μετέχει της χάριτος και κοινωνεί μ' αυτή⁵⁶. Αντίθετα ο «σαρκικός» ή και ο «ψυχικός», στερούμενος από την κατά την αρετή ομοίωση προς το Θεό, παύει να είναι ο όντως άνθρωπος· έχει κολοβώσει την ανθρώπινη ύπαρξη, είναι ένας κολοβός άνθρωπος.

Ο πνευματικός άνθρωπος, εξοπλισμένος με τα μάτια τόσο του σώματος όσο και της πίστεως, γνωρίζει όλα τα του σαρκικού και ψυχικού, του απίστου. Όπως εξηγεί πάλι ο Χρυσόστομος, ο πνευματικός εκτός από τη φύση των παρόντων πραγμάτων, που γνωρίζουν και οι άλλοι, γνωρίζει επιπλέον και την αξία των μελλόντων, και τι θα γίνει εντέλει ο κόσμος, και τι περιμένει τους αμετανόητους αμαρτωλούς, και τι θ' απολαύσουν οι δίκαιοι, και ότι τα παρόντα πράγματα καθ' αυτά δεν έχουν αξία. Αντίθετα ο σαρκικός και ο ψυχικός τα αγνοεί όλ' αυτά· γι' αυτό και τον παρομοιάζει με τυφλό που δεν βλέπει όσα βλέπει ο πνευματικός⁵⁷. Παρομοιάζει επίσης το σαρκικό και ψυχικό άνθρωπο μ' έναν αναλφάβητο άνθρωπο, που, όταν παίρνει μια επιστολή, δεν βλέπει σ' αυτή τίποτε περισσότερο από χαρτί και μελανιές, ενώ τον πνευματικό τον παρομοιάζει μ' έναν εγγράμματο που μπορεί και διαβάσει, ακούει φωνή από το χαρτί και συνομιλεί με τον απόντα επιστολέα. Ο δεύτερος αυτός έχοντας την από το άγιο Πνεύμα δοσμένη εμπειρία σαν ένα άλλο μάτι, βλέπει βαθύτερα και όσα είναι αποκεκρυμμένα από τους άλλους. Είναι δε τα μάτια αυτά αξιοπιστότερα από εκείνα του σώματος⁵⁸.

Γ – 'ΑΝΘΡΩΠΟΣ' ΣΤΗΝ ΑΓΙΑ ΓΡΑΦΗ.

Ο άνθρωπος υπερβαίνει τα ζώα όχι με το σαρκικό του στοιχείο, αλλά μόνο με την πνευματική του διάσταση. Η ευγένειά του και γενικώς η υπεροχή του δεν έγκειται σε σωματικά προσόντα, όπως η όραση και η ακοή, στα οποία πολλά ζώα τον ξεπερνούν, όπως λ.χ. ο αετός στην όραση, αλλά στη δυνατότητα της θεογνωσίας, στην

ευσέβεια και στον ενάρετο βίο· «Και τον αλόγων χείρους εσμέν χωρίς αρετής», λέγει χαρακτηριστικά⁵⁹. Στους λόγους του στην παραβολή του πτωχού Λαζάρου και του πλούσιου παρατηρεί, ότι στο κείμενο του Ευαγγελίου δεν κατονομάζεται ο πλούσιος, διότι ο Θεός δεν τον υπολογίζει για άνθρωπο, αφού στερείται της ευγενείας του ανθρώπου· διότι τα εξ αρπαγής πλούτη του δείχνουν λύκο και όχι άνθρωπο. Ο πλούσιος «Τη δυσγενεία της πονηρίας απώλεσε την ευγένειαν». Ο άνθρωπος αναγνωρίζεται σαν άνθρωπος όχι από τα εξωτερικά αλλ' από τα εσωτερικά του γνωρίσματα, όπως και το δένδρο αναγνωρίζεται όχι από τα φύλλα του αλλ' από τους καρπούς του⁶⁰. Κατ' άλλη ερμηνευτική παρατήρηση του Χρυσοστόμου η Γραφή αποκαλεί «άνθρωπον» συνήθως τον όσιο και άγιο, ενώ τους αμαρτωλούς συνηθίζει να τους αποκαλεί «σάρκας»⁶¹, «κύνας», «ίππους», «όφεις», «λύκους», και «αλώπεκας»⁶². «Άνθρωπος» είναι εκείνος που προορίζεται για την αληθινή ζωή, ενώ το «πλήθος» είναι περισσότερη τροφή για τη φωτιά. Έτσι γίνεται σαφής ο βιβλικός κανόνας «Κρείσσων εις ποιών το θέλημα Κυρίου ή μύριοι παράνομοι»⁶³. Και ο Ηλίας ήταν ένας, αλλά όλος ο κόσμος δεν ήταν αντάξιός του. Επίσης η Γραφή απ' όλους όσοι ζούσαν στις ημέρες του Νώε αποκαλεί «άνθρωπον» μόνο το Νώε, διότι μόνον αυτός διέσωζε την εικόνα του ανθρώπου, εφόσον εικόνα του ανθρώπου είναι το ασκείν αρετήν. Οι άλλοι σύγχρονοί του με την πονηρία της προαιρέσεώς των είχαν προδώσει την ευγένεια της ανθρώπινης φύσεως και είχαν εκπέσει στην κατάσταση των άλογων ζώων⁶⁴.

Εάν για τους θύραθεν, παρατηρεί ο Χρυσόστομος, είναι άνθρωπος και ο σαρκικός και ο ψυχικός, για τη Γραφή και τη χριστιανική ηθική άνθρωπος είναι όχι όποιος έχει απλώς χέρια και πόδια ούτε όποιος είναι λογικός, αλλ' όποιος ασκεί με παρηρησία ευσέβεια και αρετή. Γι' αυτό η Γραφή αποκαλεί τον Ιώβ «άνθρωπον» μόνο για την αρετή του. Αλλού ο Χρυσόστομος προσδιορίζει σαν άνθρωπο εκείνον που εμφανίζει τις ενέργειες της ψυχής και τη διάθεσή του για τα πνευματικά και τα θεία. Σε τελευταία ανάλυση ο άνθρωπος κατά το Χρυσόστομο είναι «ο ποιών αρετήν» και «ο πνευματικός άνθρωπος» μόνο. Με το ίδιο κριτήριο ταξινόμησε τους ανθρώπους κι ο απόστολος Παύλος, παρατηρεί ο ι. πατήρ, κι όχι με κριτήριο τον πλούτο ή κάτι παραπλήσιο. Γι' αυτό κι ο Ησαΐας, όταν μπήκε στα Ιεροσόλυμα, δεν είδε ανθρώπους⁶⁵.

Επίλογος

Κατέστη σαφές ότι κατά τον ι. Χρυσόστομο εκείνο από το οποίο εξαρτάται η απόφαση του ανθρώπου να γίνει ή «θηρίον» ή «άγγελος», δεν είναι ή μεταπτωτική του κατάσταση, αλλά η προαίρεσή του. Ακόμη και σ' αυτή την κατάσταση την ελευθερία της εκλογής του «αυτός εγκεχέρισται». Το να είναι σαρκικός ή πνευματικός δεν το έχει «φύσει» αλλά «προαιρέσει». Οι πνευματικοί άνθρωποι έχουν την ίδια φύση με τους σαρκικούς και ζουν στην ίδια μ' εκείνους κατάσταση. Η ουράνια κατάστασή του και η ασώματη φύση του δεν ωφέλησε σε τίποτε το διάβολο, όταν έλειψε η καλή του προαίρεση.

Εξάλλου τα βιβλικά παραδείγματα των απροσδοκίων και αποτόμων μεταβολών, όπου τελώνες έγιναν απόστολοι, και μαθηταί κατήντησαν προδότες, όπου πόρνοι και λησταί ευδοκίμησαν, μάγοι προσκύνησαν, και ασεβείς μεταβλήθηκαν σε ευσεβείς, αποδεικνύουν ότι όλ' αυτά γίνονται «προαιρέσει και ου φύσει». Αν τα της αρετής ή της κακίας συνέβαιναν φύσει, τότε δεν θα υπήρχε δυνατότητα αλλαγής⁶⁶.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Hoeffe, O., (έκδ.), «Spiritualité», Dictionnaire de Morale, Paris 1983.
- Καρμίρη, Ι., *Δογματική Διδασκαλία Ιωάννου του Δαμασκηνού*, Αθήναι 1940.
- Malingrey, A.-M., *St Jean Chrysostome, Sur l' incompréhensibilité de Dieu*, Sources Chrétiennes 28 bis, Paris 1970.
- Μαντζαρίδη, Γ., *Ορθόδοξη πνευματική ζωή*, Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1986.
- Moulard, A., *St. Jean Chrysostome, sa vie, son œuvre*, Paris 1941.
- Ρωμανίδου, Ιω., *Το προπατορικών αμάρτημα*, Δόμος, Αθήνα 1989 (2).
- Trabulsi, A., *Orthodox Vision of Man (Mystical Anthropology)*, An Nour, Beirut 1989.
- Yazigi, Ιεροδ. Παύλου, *Εσχατολογία Και Ηθική - Η εσχατολογική θεμελίωση της εν Χριστώ ζωής κατά τον άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο*, Διατριβή επί διδακτορία, Θεσσαλονίκη 1992.
- Ζηζιούλας, Ι., «Απαντήσεις», Σύναξη 3 (1982) 77-79.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ ΤΕΛΟΥΣ

¹ Βλ. *Ρωμ.* 6, 6· 24. *Β΄ Κορ.* 5, 4.

² *Ρωμ.* 6, 12.

³ Η άσκηση της αρετής κατέστη μετά την πτώση δυσχερέστερη από πριν και «εδείτο πολλής φιλοσοφίας» πλέον· *Εις Ρωμ. Ομ.* 11, 3, PG 60, 487 ε. Αυτόθι, *Ομ.* 12, 3, PG 60, 498 ε.

⁴ Αυτόθι 11, 2-3 , PG 60, 486-7.

⁵ «μηδέ παριστάνετε τα μέλη ημών όπλα αδικίας τη αμαρτία, αλλά... όπλα δικαιοσύνης»· *Ρωμ.* 6, 13.

⁶ *Β΄ Κορ.* 4, 10.

⁷ *Ρωμ.* 7, 24. και *Εις Ρωμ. Ομ.* 13, 4, PG 60, 512.

⁸ *Εις Β΄ Κορ. Ομ.* 10, 1-2, PG 61, 467-468. *Εις Ρωμ. Ομ.* 13, 4, PG 60, 512.

⁹ *Εις Β΄ Κορ. Ομ.* 10, 2, PG 61.

¹⁰ *Α΄ Κορ.* 6, 13.

¹¹ *Εις Α΄ Κορ. Ομ.* 17, 1, PG 61, 140.

¹² *Εις Ρωμ. Ομ.* 12, 4, PG 60, 499. Αυτόθι, 13, 2, PG 60, 509 και *Ρωμ.* 7, 5· «ότε γαρ ήμεν εν τη σαρκί, τα παθήματα των αμαρτιών τα δια του νόμου ενεργείτο εν τοις μέλεσιν ημών εις το καρποφορήσαι τω θανάτω».

¹³ *Εις Πράξ. Ομ.* 29, 4, PG 60, 220. *Περί Μετανοίας* 2, 2, PG 49, 286.

¹⁴ *Εις Ρωμ. Ομ.* 13, 2, PG 60, 509.

¹⁵ *Εις Ματθ. Ομ.* 55, 4, PG 57, 544.

¹⁶ Αυτόθι· «ώσπερ ουν της δούλης ευφραινομένης, ουδέν προς την δέσποιναν απολλυμένη η της θεραπαίνιδος ευημερία».

¹⁷ *Α΄ Κορ.* 5, 5.

¹⁸ *Εις 48 Ψαλ.*, 5, PG 55, 229. Έτσι «τι ωφελείται άνθρωπος εάν τον κόσμον όλον κερδάνη την δε ψυχήν αυτού ζημιωθή;» (*Ματθ.* 16, 26). Ένας πατέρας θα προτιμούσε άραγε την οικία του αντί του παιδιού του; Ούτε ο Θεός λοιπόν προτιμάει τον κόσμο αντί της ψυχής, την οποία εξαγόρασε με το τίμιο αίμα του Υιού του (*Α΄ Κορ.* 7, 23), λέγει ο Χρυσόστομος.

¹⁹ *Εις Α΄ Κορ. Ομ.* 15, 2, PG 61, 120-21.

²⁰ *Εις Α΄ Κορ. Ομ.* 39, 8, PG 61, 345.

²¹ Αυτόθι.

²² Βλ. *Sur l' incompréhensibilité de Dieu*, Malingrey, A.-M., SC 28, 295.

²³ *Εις Γεν. Ομ.* 13, 3, PG 53, 107. Ο σύνδεσμος και η σχέση της ψυχής με το σώμα απασχόλησαν πάντοτε την ανθρώπινη σκέψη. Η σύγχρονη επιστήμη της ψυχολογίας (psychology) ή της ψυχιατρικής (psychiatry) και ο Freud ισχυρίζονται ότι η ψυχή βρίσκεται στον εγκέφαλο του ανθρώπου ή στην καρδιά του. Μια τέτοια δοξασία τη διαψεύδουν σήμερα οι εγχειρήσεις μεταμοσχεύσεως της καρδιάς ή οι εγχειρήσεις (Decorticate) του εγκεφάλου. Οποσδήποτε το θέμα αυτό δεν ανήκει στις προηγούμενες επιστήμες, διότι η ασώματος ψυχή δεν προσδιορίζεται με ιστολογικές (histological) ή παθολογικές (pathological) μεθόδους. Βλ. Doctor Trabulsi, A., *Orthodox Vision of Man*, An Nour, Beirut 1989, σ. 58-60.

²⁴ *Λευϊτ.* 17, 4.

²⁵ *Εις Γεν. Ομ.* 12, 5, PG 53, 103.

²⁶ *Εις Ιω. Ομ.* 31, 5, PG 59, 182-184. *Εις Α΄ Κορ. Ομ.* 7, 5, PG 60, 90-91. Βλ. Ρωμανίδη, Ι., *Το προπατορικόν αμάρτημα*, ό.π., σ. 116-7. Καρμίρη, Ι., *Δογματική Διδασκαλία Ιωάννου του Δαμασκηνού*, Αθήναι 1940.

²⁷ *Εις Ιω. Ομ.* 31, 5, PG 59, 182-4. Βλ. Ρωμανίδου, Ι., ό.π., σ. 118.

²⁸ *Κατήχ.* 1, 10 SC 50, 113.

²⁹ *Εις Θεόδωρον εκπεσόντα* 2, 15, PG 47, 299.

³⁰ *Κατήχ.* 8, 21-22, SC 50, 258-9.

³¹ *Ματθ.* 4, 4.

³² *Εις Β΄ Κορ. Ομ.* 16, 3, PG 61, 438 ε.

³³ *Α΄ Τιμ.* 5, 6.

³⁴ Εκτενέστερα, βλ. Yazigi, Ιεροδ. Παύλου, *Εσχατολογία Και Ηθική - Η εσχατολογική θεμελίωση της εν Χριστώ ζωής κατά τον άγιο Ιωάννη τον Χρυσόστομο*, Διατριβή επί διδακτορία, Θεσσαλονίκη 1992, σ. 44 ε.

³⁵ Βλ. *Εις Α΄ Τιμ. Ομ.* 13, 3-4, PG 62, 567-69. Ο Θεός δημιούργησε εκ του μηδενός και έφερε την κτίση στην ύπαρξη κατά την βούλησή του. Ο θάνατος δεν σημαίνει επιστροφή στο μηδέν και την ανυπαρξία. Βλ. Trabulsi, A., ό.π., σ. 34. Βλ. και *Εις Γεν.* PG 53, 345. *Εις Α΄ Κορ.* PG 61, 143. *Εις Κολ.* PG 62, 318. *Εις πτωχ. Λάζ.* PG 48, 1021. Βλ. και Moulard, A., *St. J. Chrysostome, sa vie, son oeuvre*, Paris 1949, σ. 123. Επίσης Ζηζιούλα, Ι., «Απαντήσεις», Σύναξη 3 (1982) 80 ε.

³⁶ *Εις Α΄ Τιμ. Ομ.* 13, 3-4, PG 567-9. Γι' αυτό λέγει ο Χρυσόστομος στην Γραφή· υπάρχουν ζώντες που πέθαναν (*Α΄ Τιμ.* 5, 6) και νεκροί ζώντες (Αβραάμ-Ισαάκ,... *Ματθ.* 22, 32. Βλ. και *Εις Ρωμ. Ομ.* 13, 7-8, PG 60, 517-20: Εκείνοι που ζουν με την αρετή και την άσκηση, αυτοί μόνον ζουν, ενώ εκείνοι που ζουν με τις ηδονές, έχουν ήδη πεθάνει. Βλ. και *Εις Ρωμ. Ομ.* 11, 5, PG 60, 489. *Εις Εφ. Ομ.* 4, 1, PG 62, 31. Βλ. και Γρηγορίου Παλαμά, *Προς Ξένην*, PG 150, 1049. *Κεφάλαια Ηθικά*, PG 150, 1152-3.

³⁷ *Εις πτωχ. Λάζ. Λόγ.* 3, 6, PG 48, 1000. Βλ. *Γαλ.* 5, 17.

³⁸ *Εις πτωχ. Λάζ. Λόγ.* 3, 6, PG 48, 1000. Βλ. *Α΄ Κορ.* 9, 27.

³⁹ *Εις Εφ. Ομ.* 13, 2, PG 62, 95-96. Βλ. *Β΄ Κορ.* 4, 16.

⁴⁰ *Εις Γαλ.* 5, 5, PG 61, 672. *Εις Ρωμ. Ομ.* 12, 4, PG 60, 499. Αυτόθι, 13, 2, PG 60, 509. Βλ. η ψυχή επιθυμεί: *Ψαλ.* 83, 2· *Α΄ Βασ.* 20, 4· *Σοφ. Σειράχ* 18, 30· *Ψαλ.* 41, 2.

⁴¹ *Εις Α΄ Κορ. Ομ.* 23, 1-2, PG 61, 190.

⁴² *Γαλ.* 5, 19-21. Βλ. *Εις Γαλ.* κεφ. 5, 5, PG 61, 672.

⁴³ Αυτόθι. *Εις Α΄ Κορ. Ομ.* 42, 1, PG 61, 361 ε.

⁴⁴ *Εις Πράξ.* Ομ. 37, 3, PG 60, 266-7. *Εις Α΄ Κορ. Ομ.* 42, 1, PG 61, 361 ε. *Εις Γεν. Ομ.* 12, 5, PG 53, 103.

⁴⁵ *Εις Εφ. Ομ.* 5, 4, PG 62, 40-42. *Εις Β΄ Κορ. Ομ.* 3, 3, PG 61, 408. *Εις Α΄ Κορ. Ομ.* 42, 1, PG 61, 361 ε. Βλ. *Ρωμ.* 8, 6.

⁴⁶ *Εις Α΄ Κορ. Ομ.* 7, 5, PG 61, 60-61: Ο Χρυσόστομος εδώ διευκρινίζει ότι η ονομασία «σαρκικών φρόνημα», δεν διαβάλλει το σώμα, διότι είναι αδύνατο να διαπραχθεί οποιαδήποτε αμαρτία χωρίς την ψυχή. *Εις Β΄ Κορ. Ομ.* 3, 3, PG 61, 408.

⁴⁷ *Εις Α΄ Κορ. Ομ.* 7, 5, PG 61, 60 ε.

⁴⁸ *Εις Α΄ Κορ. Ομ.* 1, 5, PG 61, 60-61. Βλ. *Α΄ Κορ.* 2, 14.

⁴⁹ *Εις Εφ. Ομ.* 5, 4, PG 62, 40-42. *Εις Β΄ Κορ. Ομ.* 3, 3, PG 61, 408· «...και της του Πνεύματος ενεργείας εκτός τυγχάνων, πανταχού απιέναι δύναται, και πλανάσθαι όπου βούλεται».

⁵⁰ Κατά την ορθόδοξη θεολογία η ελληνική ορολογία πνευματικός άνθρωπος, που είναι παύλειος όρος, προσδιορίζει την ηθική του ανθρώπου στον όρο «πνευματικότητα». Στην δυτική θεολογία ο όρος («spiritualité», γαλ., «spirituality», αγγλ., «spirituality» ιταλ.) δηλώνει την ηθικοθρησκευτική ζωή των πιστών σε αντίθεση με την κοσμική ζωή των απίστων. Βλ. Μαντζαρίδη, Γ., *Ορθόδοξη πνευματική ζωή*, Πουρναρά, Θεσσαλονίκη 1986, σ. 18. Βλ. επίσης Ο. Hoeffe (έκδ.), «Spiritualité», *Dictionnaire de Morale*, Paris 1983, σ. 190-191.

⁵¹ *Εις Κολ. Ομ.* 8, 1, PG 62, 352.

⁵² Αυτόθι.

⁵³ *Εις Ρωμ. Ομ.* 13, 8, PG 60, 518. Βλ. *Ρωμ.* 8, 8. Βλ. Μαντζαρίδη, Γ., *Ορθόδοξη πνευματική ζωή*, σ. 149.

⁵⁴ *Εις Ρωμ. Ομ.* 13, 7, PG 60, 517.

⁵⁵ *Γεν.* 6, 3. *Εις Β' Κορ. Ομ.* 3, 3, PG 61, 408.

⁵⁶ Ο άνθρωπος, παρατηρεί ο ι. πατήρ, λέγεται πνευματικός «από της του Πνεύματος ενεργείας». Περί του χρησίμως τας προφητείας ασαφείς είναι 2, 5, PG 56, 182. Βλ. Μαντζαρίδη, Γ., *Ορθόδοξη πνευματική ζωή*, ό.π., σ. 19.

⁵⁷ *Εις Α' Κορ. Ομ.* 7, 5, PG 61, 60-61.

⁵⁸ Αυτόθι 7, 1, PG 61, 55-56. *Εις Γεν. Ομ.* 28, PG 53, 259. Η πίστη κατ' αυτόν είναι οφθαλμοί αξιοπιστότεροι των σωματικών οφθαλμών. *Κατήχ.* 8, 6, SC 50, 251.

⁵⁹ *Εις Φιλιπ. Ομ.* 7, 6, PG 62, 237-8.

⁶⁰ *Εις πτωχ. Λάζ.* 6, 4, PG 48, 1032-3. Ο Χρυσόστομος εδώ παρατηρεί ότι ο Χριστός με το να κατονομάζει το Λάζαρο τον αναγνωρίζει σαν πρόσωπο αγαπητό για την αρετή και την υπομονή του, ενώ με το ν' απαξιώνει να κατονομάσει τον πλούσιο τον αγνοεί σαν άνθρωπο καθώς και τη δόξα του· υπογραμμίζει δε μόνο το βασανισμό του, επειδή η δόξα του είναι απλώς ένα όνειρο, ενώ ο βασανισμός του είναι η πραγματικότητα.

⁶¹ *Εις Πράξ. Ομ.* 8, 3, PG 60, 74. *Προς τους εγκαταλείψαντας...*, 1, PG 51, 68. *Εις Γεν. Ομ.* 23, 3, PG 53, 201. Βλ. *Γεν.* 6, 3.

⁶² *Εις Α' Τιμ. Ομ.* 13, 4, PG 62, 569.

⁶³ *Σοφ. Σειρ.* 16, 3.

⁶⁴ *Εις Γεν.* 23, 3, PG 53, 201.

⁶⁵ *Εις Ρωμ. Ομ.* 2, 5, PG 60, 406. Βλ. *Ησ.* 50, 2.

⁶⁶ *Εις Α' Κορ. Ομ.* 2, 3, PG 61, 22· «Και γαρ φύσει παθητοί όντες, ουκ αν ποτέ από σπουδής γενοίμεθα απαθείς. Το γαρ φύσει τι ον, ουκ αν εκπέση του κατά φύσιν». *Εις Ιω. Ομ.* 1, 3. PG 59, 28. *Εις Ματθ. Ομ.* 59, 2, PG 57, 575-6.